

39. Styler, R. (2017). Josephine Butler's Serial Auto/Biography: Writing the Changing Self through the Lives of Others. *Life Writing*, 14(2), 171–184. doi: <https://doi.org/10.1080/14484528.2017.1291267>.
40. Van Gennep, A. (1909). *Les rites de passage. Etude systématique des rites*. Paris: Librairie critique Emile Nourry, 288 p.
41. Watson, J. (2016). Is Relationality a Genre? *European Journal of Life Writing*, 5, 16–25. doi: <https://doi.org/10.5463/ejlw.5.201>.

Надійшла до видання 15.02.2026.

Прийнята до друку після рецензування 10.03.2026.

DOI: 10.15421/272609

УДК 94:622](477)"18/19"(092)

О. Б. Шляхов

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпро, Україна

ОЛЕКСАНДР ФЕНІН: СОЦІОПРОФЕСІЙНИЙ ПОРТРЕТ ІНЖЕНЕРА ТА ГІРНИЧОПРОМИСЛОВЦЯ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

E-mail: alexshlyahov@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0752-4061>

Анотація. Вступ. У пореформену добу в українських етнічних землях Російської імперії відбувається форсована індустріалізація та активно формується капіталістичне ринкове господарство. Важливим його складником було приватне підприємництво. **Мета дослідження** – реконструювати діяльність інженера Олександра Феніна в кам'яновугільній промисловості Донецького басейну наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., розкрити особливості його громадської роботи у складі організації південних гірничопромисловців. **Наукова новизна:** на основі широкого кола джерел розглянуто постать інженера Олександра Івановича Феніна – відомого громадського діяча та промисловця кінця ХІХ – початку ХХ ст. **Основні результати.** З'ясовано, що наприкінці ХІХ ст. у Донецькому вугільному басейні одна за одною створюються великі гірничопромислові компанії та одноосібні фірми, які все більше потребували технічних спеціалістів – інженерів і техніків. Серед таких осіб, які на початку 1890-х рр. розпочали свій професійний шлях на посадах інженерів у вугільнодобувних товариствах регіону, був і О. Фенін, який закінчив Петербурзький гірничий інститут. Від 1895 р. він керував побудовою великого Веровського рудника, який належав Російсько-Бельгійській металургійній компанії, за що в підсумку був нагороджений персональною срібною медаллю Паризької Всесвітньої виставки. З 1899 до 1911 р. Фенін був директором-розпорядником потужної Британської компанії, яка здійснювала видобуток вугілля на Максимовському руднику Донбасу. В 1907 р. Олександр Фенін був обраний заступником голови Ради З'їздів гірничопромисловців Півдня Росії. На цій відповідальній посаді перебував протягом 12 років. Був він і серед організаторів рятувальної служби на шахтах Донецького басейну. Приділено увагу політичним поглядам Феніна та його ставленню до робітничого питання. Зазначено, що в період Першої демократичної революції він перебував у складі партії кадетів. **Висновки.** Наголошено, що гірничий інженер Фенін, використовуючи свої знання та вміння, зумів стати одним з яскравих представників технічної інтелігенції, який досяг вагомих успіхів у своїй діяльності в гірничій промисловості Донецького басейна в пореформену добу. Як представник топ менеджерів-промисловців відіграв непересічну роль в індустріальній розбудові регіону.

Ключові слова: О. І. Фенін, інженер, Донецький басейн, гірничо-промисловість, підприємницька діяльність.

O. B. Shliakhov

Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, Ukraine

OLEKSANDR FENIN: SOCIO-PROFESSIONAL PORTRAIT OF AN ENGINEER-ENTREPRENEUR OF THE LATE 19TH – EARLY 20TH CENTURIES

Abstract. Introduction. In the post-reform era, forced industrialization took place in the Ukrainian ethnic lands of the Russian Empire and a capitalist market economy was actively formed, an important component of which was private entrepreneurship. **The aim of the study** is to reconstruct the activities of engineer Oleksandr Fenin in the coal industry of the Donetsk Basin in the late 19th and early 20th centuries, to reveal the features of his public work as part of the organization of southern miners. **Scientific novelty:** based on a wide range of sources, the figure of engineer Oleksandr Ivanovich Fenin, a famous public figure and industrialist of the late 19th and early 20th centuries, is examined. **Main results.** It was found that at the end of the 19th century, large mining companies and sole proprietorships were created one after another in the Donetsk coal basin, which required more and more technical specialists – engineers and technicians. Among such individuals who, in the early 1890s, began their professional careers as engineers in the region's coal mining companies was O. Fenin, who graduated from the St. Petersburg Mining Institute. From 1895, he supervised the construction of the large Verovsky mine, which belonged to the Russian-Belgian Metallurgical Company, for which he was eventually awarded a personal silver medal at the Paris World Exhibition. From 1899 to 1911, Fenin was the managing director of a powerful British company that mined coal at the Maksimovsky mine in Donbas. At the same time, during this period, O. I. Fenin was still a member of the board and director of the Donetsk-Hrushevsky Joint-Stock Company of Anthracite and Coal and Deputy Chairman of the Board of the Seleznyov Coal Industry Company. It is noted that in 1907, Olexander Fenin was elected deputy chairman of such an influential organization as the Council of Congresses of Mining Industrialists of the South of Russia. He held this responsible position for 12 years. He was also at the origins of the organization of the rescue service in the mines of the Donetsk basin. Attention is also drawn to Fenin's political views and his attitude to the labor issue. It is noted that during the First Democratic Revolution he was a member of the Cadet Party. **Conclusions.** It was emphasized that mining engineer Fenin, using his knowledge and skills, managed to become one of the brightest representatives of the technical intelligentsia, who achieved significant success in his activities in the mining industry of the Donetsk Basin in the post-reform era. At the same time, as a representative of top industrial managers, he played an outstanding role in the industrial development of the region.

Key words: O. I. Fenin, engineer, Donetsk basin, mining industry, entrepreneurial activity.

Вступ. Друга половина ХІХ – початок ХХ ст. – винятково важливий період в історії України, коли відбувався глибинний та багаторівневий процес змін у суспільстві, коли відчутних перетворень зазнавали стереотипи поглядів та повсякденне життя людей. При цьому найвагомішим проявом тогочасних змін стала форсована індустріалізація, яку обумовили великі державні замовлення та масове надходження іноземних (перш за все франко-бельгійських) капіталів. Тож в історично короткий термін у південноукраїнських губерніях Російської імперії виникла розгалужена мережа залізниць та нові галузі економіки – металургійна, кам'яновугільна та залізрудна промисловість, сільськогосподарське та транспортне машинобудування.

Важливим складником капіталістичного ринкового господарства, яке постало в Україні в пореформену добу, було приватне підприємництво. При цьому діловий світ регіону складався з репрезентантів майже всіх прошарків населення – купецтва, дворянства, міщанства, селян тощо. Відомі й непоодинокі випадки, коли представники технічної інтелігенції в цей час не лише виконували суто інженерні функції, а й створювали потужні підприємства, ставали співвласниками великих акціонерних компаній та товариств, очолювали галузеві об'єднання представників великого бізнесу регіону. Адже високий рівень фахової підготовки, широкий спектр знань об'єктивно створювали для цього належне підґрунтя.

Зазначене багато в чому стосується й особи гірничого інженера О. І. Феніна, який, розпочавши наприкінці XIX ст. свої інженерні практики на рудниках та копальнях Донецького басейну, згодом перетворився на відомого діяча вугільної промисловості регіону, одного з керівників Ради з'їздів гірничопромисловців Півдня Росії. Втім в історичній літературі цій постаті ще не приділено належної уваги. Лише в працях вітчизняних істориків А. В. Медведєва та О. В. Отземко, а також дослідника В. М. Рихлякова висвітлюються окремі сторінки його біографії¹. Але для розуміння особливостей промислової модернізації в південноукраїнських губерніях, специфіки тогочасних бізнесових практик чимале значення має аналіз діяльності основних дійових осіб цих процесів, подолання знеособлення історії, яке було характерним для радянської історіографії з її макроекономічним підходом до вивчення індустріалізації пореформеної доби.

Тож маємо **на меті** реконструювати діяльність інженера О. Феніна в гірничій промисловості Донецького басейну наприкінці XIX – на початку XX ст., розкрити особливості його громадської роботи у складі організації шахтовласників регіону. Характеризуючи постать інженера О. Феніна, звернемо увагу на риси його соціально-психологічного портрета, який охоплює такі складники, як моральні настанови, політичні та релігійні погляди, ставлення до робітничого питання тощо.

Джерельною базою для вирішення цих завдань слугували Труды з'їздів гірничопромисловців півдня Росії, фабрично-заводська статистика Російської імперії та регіональні довідкові видання пореформеної доби, а також матеріали тогочасної періодичної преси та мемуарна література і, перш за все, спогади самого Олександра Феніна. Крім того, автор використав архівні документи з фондів Російського державного історичного архіву (РДІА).

В статті було використано такі **методи дослідження**, як біографічний, проблемно-хронологічний та історико-генетичний.

Основний матеріал та результати. Олександр Фенін народився 20 серпня 1865 р. у селі Грузькому Бахмутського повіту Катеринославщини. Належав він до старовинного дворянського роду, відомого з 16 ст.² Його батько Іван Іраклієвич Фенін (1836–1919) – поміщик, спадковий дворянин, був колезьким секретарем та членом земської управи Бахмутського повіту. Мати – Катерина Іллівна, уроджена Ларіна (1845–1919). Як згадував про своїх батьків Олександр Фенін: «Вони були людьми майже без освіти; батько навіть не закінчив гімназію... Водночас за вдачею був людиною справедливою і правдивою майже до фізичної неможливості сказати неправду... Стосовно себе він був дуже скромний – нічого не пив, не грав у карти і майже не палив»³.

Олександр Фенін мав трьох братів – Віктора (1866 р. н.), Андрія (1868 р. н.) та Леоніда (1874 р. н.). Віктор, який не мав навіть середньої освіти та певного роду занять, помер, коли йому не було і 40 років. Андрій працював на митниці у Привіслінських губерніях дрібним службовцем. Леонід, закінчивши Ніжинську гімназію, а потім юридичний факультет Харківського університету, на початку XX ст. був чиновником Катеринославської казенної палати.

У 1875 р. десятирічний Олександр Фенін переїхав з батьками до Харкова, де успішно склав іспит на вступ у перший клас Харківського реального училища. Цей навчальний заклад мав шість загальних класів та сьомий – спеціальний, де реалісти знайомилися з основами промислового виробництва, зокрема такими як: пивоваріння, цукроваріння або винокурне виробництво. При цьому Олександр Фенін був в училищі одним з найкращих учнів.

¹ Медведєв А. В. Життєвий шлях гірничого інженера Феніна. «Старий рудник». Історико-краєзнавчий альманах. № 1 / ред. С. П. Луковенко. Запоріжжя 2022; Отземко О. Мемуари гірничих інженерів Донецького Басейну другої половини XIX – початку XX ст.: професійний аспект. *Eminak: Scientific Quarterly Journal*. 2021. № 2 (34). С. 277–287; Рихляков В. Фенины – дворяне Слободско-Украинской, Харьковской и Екатеринославской губерний. *Генеалогія. Збірка наукових праць* / голова редкол. В.А. Смолій. Київ: Простір, 2013. Вип. I. С. 211–216.

² Рихляков В. Н. Там само. С. 211.

³ Фенін А. И. Воспоминания инженера. Б. г. Часть II. URL: <https://corpus.prozhito.org/person/5811>

В 1883 р. Олександр закінчив Харківське реальне училище і в тому ж році вступив на навчання до Гірничого інституту в Петербурзі. В 1889 р. він закінчив інститут за I розрядом. Потім протягом року відбував військову повинність у 124-му Воронежському піхотному полку в Харкові, отримавши в підсумку звання прапорщика запасу.

В 1890 р. Олександр Фенін почав працювати помічником інженера (старшим штейгером) на шахті № 19 французької вугільної компанії – «Гірниче та промислове товариство на півдні Росії». Рудники цього товариства були в Бахмутському повіті, відомі як «Рутченківські», на взятих в оренду землях поміщиків Рутченка та Мандрикіна. Представником цього Товариства в Російській імперії був гірничий інженер М. С. Авдаков. Французьку ж сторону представляли директор з технічних питань Барб'є та директор технічної частини Лелуар. Щоправда, на цьому підприємстві Фенін пробув недовго, лише шість місяців. Надалі, протягом року, виконував функції управителя Вознесенським рудником гірничопромисловця П. О. Карпова, а в 1892–1894 рр. завідував шахтою «Сергій» Макіївського рудника братів Іловайських⁴.

В січні 1895 р. Олександр Фенін уклав шлюб з племінницею лікаря Юзівського металургійного заводу Емілією-Карлоттою Вегнер. Її дружина, яка походила з прибалтійських німців, народилася 14 серпня 1875 р. Її батьком був Федір Карлович Вегнер (1832–1876) – син пастора, який закінчив Петербурзький Лісний корпус. Мати – полька Ванда Осипівна Голдгаард. Зазначимо, що у Олександра Феніна та Емілії-Карлотти було 10 дітей.

З 1895 р. О. Фенін працював у Російсько-Бельгійському металургійному товаристві (РБМО). Серед засновників цієї компанії та членів її правління перебували такі відомі в підприємницькому світі Російської імперії постаті, як Ф. Єнакієв та М. Суцов, а також бельгійські піддані Октав Неф-Орбан та Оскар Біє (директор-розпорядник). За твердженням Феніна: «це були люди великої заповзятливості та широкого ділового, головним чином, фінансового масштабу»⁵. Зрештою придбавши у князя О. С. Долгорукого значні земельні ділянки в Бахмутському повіті Катеринославської губернії, Товариство планувало побудувати як металургійний завод, так і кам'яновугільний рудник. Саме будівництвом великого Веровського рудника і керував О. Фенін. Копальні цього рудника введені в експлуатацію в 1897 р. За його спорудження Фенін був нагороджений срібною медаллю комітету Всесвітньої Паризької виставки 1900 р.

В той період відбулося і перше знайомство Олександра Феніна із західноєвропейською культурою та життям. Так, восени 1895 р. він у службових справах здійснив подорож до Бельгії, де перебував два місяці. При цьому враження від західної цивілізації у Феніна виявилися досить суперечливими. З одного боку, він сприйняв Європу як «свята та казки закордону», зазначаючи у своїх спогадах, що «око не могло відірватися від чистеньких затишних сіл, містечок, які увінчуються незвичною для нас стрункою красою готичних церков. Скрізь порядок, чистота, зовнішня у всіх задоволеність». Крім того, представник російського інженерного корпусу звертав увагу на різкий контраст усього вищезгаданого з російською «неохайною незграбністю» та «російським нехлюйством»⁶. «Новою і незвичною» для Феніна виявилася і напруженість роботи бельгійських інженерів, яка здавалася йому «майже винятковою».

Водночас Фенін наголошував, що «ближче знайомство з людьми і звичаями почало вже й тоді коливати святковість моїх західноєвропейських вражень. Так, Феніна неприємно вразила «сувора дисциплінарна регламентованість», яка існувала за кордоном між інженерами та робітниками – «ані тіні «батьківського» піклування, ані натяку на сентиментальний жаль про «народ» – скрізь, якщо не жореткий, то сухий порядок формальних відносин»⁷.

⁴ Див.: Фенін А. И. Воспоминания инженера. К истории общественного и хозяйственного развития России (1883–1906 гг.). Прага: Рус. ин-т в Праге, 1938. С. 44–51.

⁵ Там само. С. 67.

⁶ Фенін А. И. Воспоминания инженера. С. 73–74.

⁷ Там само. С. 74.

Не вважав за краще Фенін і те, як порівняно з російськими порядками за кордоном вирішувалися питання організації житла для робітників. Тож у своїх спогадах, погоджуючись, що «робітничі приміщення на рудниках (Бельгії. – *О. Ш.*) були гарні», Фенін водночас зауважував, що «їх було небагато, і вони здавалися робітникам за доволі високу квартирну платню»⁸. При цьому він наголошував, що «наші робітники мали тоді квартири, хоча доволі примітивні, безплатно». Але така оцінка мала небагато спільного з реальними умовами, в яких тоді мешкали гірники Донецького басейну. Не випадково в одній з прокламацій початку ХХ ст., де формулювалися вимоги шахтарів до підприємців, зазначалося: «Ми вимагаємо, щоб наше житло було просторніше, щоб нам не доводилося задихатися зі своїми сім'ями у тісних «каютках» і «балаганах», щоб нас не селили в землянках»⁹. Зрештою всі ці споруди – і землянки, і каютки, де людина інколи навіть не могла встати у весь зріст, а тільки сидіти або лежати, за визнанням катеринославського довідкового видання 1903 р., були «побудовані всупереч чинній обов'язковій постанові... і суворо кажучи не повинні відводитися під людське житло»¹⁰. Тим паче, що і за них шахтовласники встановлювали платню. Зокрема, за каютку гірники Донбасу платили на місяць від 50 коп. до 1 руб., а згодом і більше.

Зрештою служба в РБМО «в оточенні майже виключно бельгійців» Олександра Феніна не приваблювала. Відповідно, коли в 1899 р. керівник однієї з англійських компаній Ф. Бійчкрофт запропонував Феніну посаду управителя Петро-Миколаївським (Максимовським) рудником, той відразу погодився. Хоча, як згадував з цього приводу сам Фенін, «я перейшов не без деяких вагань – лякали обсяг справи та відповідальність. Натомість надто привабливою здавалася майже повна самостійність, і я підписав багаторічний контракт»¹¹. Тож наступне десятиліття він працював на посаді директора-розпорядника Петро-Миколаївського рудника «Товариства російських кам'яновугільних копалень», яке діяло на англійські гроші та правління якого перебувало в Лондоні. Вісім шахт цього рудника розташовувалися в Слов'яносербському повіті біля села Миколаївка, на відстані 12 верст від ст. Алмазна Південно-Східної залізниці. Працювало там дві тисячі робітників. Отже, саме цим великим господарством і керував О. Фенін. До того ж в його обов'язки входила і реалізація видобутого на руднику вугілля.

Зазначимо, що лише протягом року (вересень 1899 – вересень 1900 р.) компанія, де функції директора виконував Фенін, відправила споживачам 14 638 вагонів вугілля або 8 млн 783 тис. пудів палива. І таким чином перебувала за цим показником на 12 місці серед основних постачальників вугілля Донецького басейну¹². А в 1910 р. річна продуктивність Петро-Миколаївського рудника становила 7,5 млн пудів кам'яного вугілля та ще 5,5 млн пудів видобутку коксу¹³.

В підсумку прибутки англійської фірми стабільно зростали, адже, як зазначав О. Фенін, «початок дев'ятисотих років збігся з нестачею вугілля на ринку, ціни на вугілля і кокс сильно піднялися, і комерційна частина підприємства йшла дуже жваво»¹⁴. Відповідно вартість річної продукції шахт рудника становила (на 1910 р.) приблизно 1 млн крб. А отже, можна припустити, що діяльність Феніна на посаді виконавчого директора компанії, його менеджерські якості цілковито задовольняли лондонське керівництво, оскільки працював він там до 1911 р.

⁸ Фенін А. И. Воспоминания инженера. С. 73–74.

⁹ *Летопись революции*. Харьков. 1923. № 2. С. 241.

¹⁰ Екатеринославская губерния. Вып. 3. Памятная книжка и адрес-календарь 1903 года / под ред. Я. Г. Гололобова. Екатеринослав: Типо-литограф. Губ. правления, 1903. С. 146.

¹¹ Фенін А. И. Воспоминания инженера. С. 89–91.

¹² Труды XXV Съезда горнопромышленников Юга России. Харьков, 1901. Т. 2. С. 70.

¹³ Список фабрик и заводов России. По официальным данным фабричного, податного и горного надзора. Санкт-Петербург, 1910. С. 961.

¹⁴ Фенін А. И. Воспоминания инженера. С. 92.

Водночас у цей період О. І. Фенін був ще директором-розпорядником Донецько-Грушевського акціонерного товариства антрацитових та кам'яновугільних копій, яке володіло Ново-Економічним рудником¹⁵.

Особливо треба відмітити діяльність Феніна у складі Селезньовського товариства кам'яновугільної та заводської промисловості, яке було потужним гравцем на вугільному ринку імперії. Адже в цій акціонерній компанії, яка була заснована в 1900 р. етнічним поляком, інженером-шляховиком Казимиром Мсциховським і мала статутний капітал 1 млн руб, Фенін уже не був директором рудника, а перебував на посаді заступника голови Правління¹⁶. Таким чином він належав до вузького кола з п'яти осіб, яке власне і здійснювало управління компанією¹⁷. При цьому, як один з керівників Товариства, Фенін, без сумніву, впливав на визначення його бізнесових стратегій, тобто був безпосередньо долучений до організації приватного підприємництва у вугільній галузі Донбасу. І хоча важко встановити, чи мала місце його частка в статутному капіталі компанії, але певну кількість її акцій він повинен був мати. А відповідно й отримувати відповідний зиск від діяльності цього колективного приватного підприємства, позаяк вартість річного обігу продукції Селезньовського товариства, яке за державними замовленнями постачало вугілля казенним залізницям та кораблям Балтійського флоту¹⁸, коливалася в межах від 1,2 до 1,3 млн крб.

Отже, факти свідчать, що на початку ХХ ст. О. Фенін не лише виконував суто менеджерські функції у вугільнодобувних компаніях регіону, а й безпосередньо долучався до бізнесових практик. Не випадково в матеріалах з'їзду гірничопромисловців Півдня Росії напередодні Першої світової війни, а також протягом наступного періоду Фенін фігурував саме як член Правління Селезньовського товариства¹⁹.

В сучасній історичній літературі також згадується про Олександра Феніна, який на початку ХХ ст. працював інженером на Вознесенському руднику П. Карпова²⁰. При цьому наводиться інформація з поширеної на руднику в жовтні 1903 р. листівки Спілки гірничозаводських робітників Донбасу, де, зокрема, зазначалося: «Карпівський рудник. Умови праці каторжні. Інженер Фенін ставиться до робітників гірше, ніж до худоби. За його наполяганням знижені розцінки». А в прокламації місцевої організації РСДРП містилася вимога «звільнення найбільш ненависних начальників», серед яких було і прізвище Феніна²¹. Втім, у цьому випадку йшлося не про О. І. Феніна, а про його родича, теж гірничого інженера Павла Вікторовича Феніна (1871–1920), який дійсно в той період працював на фірмі П. Карпова²².

Звичайно, відносини Олександра Феніна та робітничої маси також були не безхмарними. Свідченням цього, зокрема, є той факт, що в 1905 р., коли О. Фенін з дружиною проходили повз робітничі казарми, їх закидали камінням. Сам Фенін негативне ставлення до нього частини робітників пояснював тим, що останні таким чином «виявляли приховану ненависть і люту заздрість до людини іншого, кращого стану, цю альфу та омегу усілякої революції, а хто, як не я уособлював на руднику «інший світ»»²³. А отже, як ми бачимо, в цьому випадку Фенін вже не згадував про переваги патерналістської моралі над порядками, які існували в цьому плані в Західній Європі.

¹⁵ Фабрично-заводские предприятия Российской империи. Изд. Д. П. Кандауров. Петроград, 1914. № 66.

¹⁶ Там само. № 125.

¹⁷ Згадаємо, що на відзнаку від одноосібних підприємств, в акціонерних компаніях технічна сторона бізнесових практик була фактично відокремлена від фінансової. Оскільки тут підприємець (або підприємці) частіш за все виступав лише в ролі фінансиста, наймаючи для роботи в компанії технічний персонал та управління.

¹⁸ Російський державний історичний архів в м. Санкт-Петербург (РДІА). Ф. 32. Оп. 1. Спр. 291. Арк. 1–2.

¹⁹ Див.: Труды XXXVIII Съезда горнопромышленников Юга России. Харьков, 1913. Т. 1. С. 7.

²⁰ Отземко О. Мемуари гірничих інженерів... С. 285.

²¹ *Летопись революции*. Харьков. 1923. № 2. С. 241–242.

²² Горнопромышленный указатель Донецкого бассейна. Испр. и доп. по 1901 году / Сост. В. М. Коробков. Харьков, 1901. С. 288.

²³ Фенин А. И. Воспоминания инженера. С. 170.

Тим паче, що стосунки між підприємцями та гірниками Донецького басейну не схильні були ідеалізувати навіть деякі друзі Феніна, називаючи його «рабовласником»²⁴.

У 1907 р. Олександр Фенін обраний заступником голови Ради з'їзду гірничопромисловців Півдня Росії. Вищезгадана організація була яскравим виразником інтересів великої буржуазії регіону, спілкою, яка ефективно співпрацювала з урядом та справляла потужний вплив на індустріальний розвиток всього Донецько-Придніпровського краю. Отже, на цій посаді Фенін перебував протягом 12 років, при цьому вів активну громадську діяльність, яка була вельми не простою. Адже, як згадував О. І. Фенін, «робота в Раді несла в собі... елемент деякої напруженості, що викликалося постійним перебуванням на очах дуже кваліфікованих людей, і що завжди пов'язано з необхідністю постійного компромісу, а часто і підпорядкування своєї думки думкам інших»²⁵. До того ж у Раді вищезгаданої організації йому доводилося постійно балансувати між інтересами великих гірничопромислових компаній, переважно представлених франко-бельгійським капіталом, та масою дрібних шахтовласників Донецького басейну.

Коло обов'язків Олександра Феніна на цій посаді було досить широким. Так, він неодноразово очолював або перебував у складі створених Радою з'їздів Консультативної та Технічної комісії²⁶. Крім того, йому доводилося часто заміняти М. фон Дітмара на посаді голови організації гірничопромисловців Півдня та виконувати відповідні представницькі функції.

На початку ХХ ст. Олександр Фенін також опікувався організацією гірничорятувальної служби в Донецькому басейні. Адже в той час почастишали нещасні випадки та аварії на шахтах Донецького басейну. Відповідно на 33-му з'їзді гірничопромисловців півдня Росії (листопад – грудень 1908 р.) заслухано його доповідь «Про рятувальні та випробувальні станції в Донецькому басейні», яка отримала в цілому позитивну оцінку присутніх. Отже, Фенін пропонував протягом двох років створити шість районних рятувальних станцій з постійним складом спеціально навчених робітників – в Алмазному, Грушевському, Горлівському, Юзівському, Лисичанському та Боково-Хрустальному районах. Для цього передбачалося виділити 57 тис. крб. Для встановлення ж необхідного зв'язку між районними рятувальними станціями та рудниками Фенін вважав за потрібне створити групові підстанції в складі штейгера та слюсаря²⁷.

Однак на першому етапі з'їзд обмежився організацією лише двох рятувальних станцій, виділивши на це 20 тис. крб. Тож спочатку створили Центральну рудничну рятувальну станцію в Макіївці (організацією якої безпосередньо займався Фенін), а в 1909 р. – станцію в Алмазному районі на Голубовському руднику. Згодом, в 1910 р., утворено ще дві рятувальні станції – в Грушевсько-Власівському і в Боково-Хрустальному районі. В підсумку на Донбасі тоді виникла мережа рятувальних станцій, які «на телефонний виклик з місця нещастя висилали навчені команди рятувальників».

В березні – квітні 1910 р. О. Фенін брав участь у засіданнях Комісії Ради з'їзду південних гірничопромисловців, де обговорювалася проблема якості вугілля, яке постачалося казенним залізницям. Виникнення цього питання обумовлювалося тим, що відправляти вугілля державним залізницям за урядовими замовленнями підприємці були зобов'язані за фіксованою ціною, яка була нижче за ринкову. У зв'язку з цим деякі шахтовласники час від часу постачали залізницям далеко не найкраще паливо. І такі випадки згодом повторювалися все частіше. Тож у результаті, як зазначалося на 35-му з'їзді південних гірничопромисловців, вугілля, відправлене залізницям, «у масовому порядку бракувалося»²⁸. Своєю чергою автори часопису «Железнодорожное дело», які

²⁴ Див.: Фенін А. И. Воспоминания инженера. С. 63.

²⁵ Фенін А. И. Воспоминания инженера. Б. г. Часть II. URL: <https://corpus.prozhito.org/person/5811>

²⁶ Труды XXXV Съезда горнопромышленников Юга России (23 ноября – 9 дек. 1910 г.). Харьков, 1910. Т. 2. С. 35.

²⁷ Труды XXXIII Съезда горнопромышленников Юга России (23 ноября – 12 дек. 1908 г.). Харьков: Тип. Б. Бенгиса, 1909. Т. 1. С. 52–53.

²⁸ Труды XXXV Съезда горнопромышленников Юга России. Харьков. С. 37.

представляли інтереси залізничного відомства, з обуренням констатували: «Бажання та потреба звільнити свої копальні від покладів поганої якості вугілля, шляхом примусового нав'язування його споживачам, примушувало залізниці за необхідністю..., приймати все те, що їм надсилають, і пускати у справу раніше, ніж з'являться результати аналізів цього вугілля, безперечно вельми низької якості»²⁹. Зрештою керівництво залізниць розробило оптимальні критерії оцінювання добротності вугілля. Так, на Катерининській залізниці проби мінерального палива почали брати як на складах, так і в лабораторіях.

В серпні 1910 р. О. Феніну довелося доповісти міністру торгівлі та промисловості, який тоді відвідав Катеринослав, щодо стану справ у вугільній промисловості у зв'язку з поширенням холери на шахтах регіону та заходах, які вживалися гірничо-промисловцями для боротьби з цією хворобою³⁰.

А в 1913 р. О. І. Фенін очолював спеціальну Комісію Ради з'їздів, яка розглядала питання про право на надра, що містили корисні копалини. Зокрема, йшлося про врегулювання орендних відносин між гірничопромисловцями та власниками земель, багатих на поклади вугілля.

І таких справ у тогочасних практиках Феніна було чимало. Втім, звичайно, цю діяльність не треба ідеалізувати. Адже перш за все він тут відстоював інтереси великих гірничопромислових компаній, що далеко не завжди йшло на користь справі. А водночас дещо зверхньо та з певною іронією ставився до широкого загалу власників малих одноосібних фірм, які тоді діяли в гірничій галузі Донецького басейна, та їх інтересів. Останнє, зокрема, знайшло відображення і в спогадах О. Феніна, де він писав про дрібних вуглепромисловців, як про «неспокійний та галасливий натовп людей».

Тож ставлення в суспільстві до об'єднання шахтовласників Донбасу та проводу їх організації було досить суперечливим. Не випадково в періодичній пресі час від часу з'являлися карикатури на керівників цієї спілки, в тому числі й на О. Феніна. У свою чергу коментуючи діяльність Ради з'їздів, петербурзький часопис «Народное хозяйство» на початку ХХ ст. зазначав: «Панове гірничопромисловці півдня Росії становлять чудовий приклад... групової дисципліни, тому що члени з'їзду та Рада з'їзду уособлюють собою інтереси великих підприємців, заради яких вони з великим задоволенням готові жертвувати не тільки загальними інтересами Росії, а й інтересами своїх зубожілих побратимів – дрібних шахтовласників»³¹.

Отже, як пізніше згадував О. Фенін, у ті часи він «був зайнятий різноманітними справами в південній вугільній промисловості та заробляв великі гроші: моя платня з управління рудника Общ[ества] Русских копей – місця моєї основної служби, % з доходу, загальний заробіток за консультації і платня, одержувана від Ради З'їзду Г. Ю. Р., де був заступником голови – всі ці заробітки доходили тоді великих розмірів, близько 25 000 крб на рік»³². А це вже давало можливості «жити на руднику в дуже гарній, майже розкішній обстановці багатих поміщиків»³³, – підкреслював Фенін у своїх мемуарах.

При цьому, якщо звернути увагу на тогочасні дозвілєві практики Феніна, то в його родині це переважним чином було читання книжок, прогулянки своїм маєтком, постановка аматорських спектаклів або зустрічі з друзями-інженерами та їх близькими. З цього приводу О. Фенін зазначав у спогадах: «Коли збиралися у Образцових, то зазвичай грали в карти, майже завжди в азартні ігри, пристрасними любителями яких були Образцов і Кованько... У Дацкових не грали в карти. Натомість там..., як кажуть, «здорово пили». Після вечері з горілкою та відповідними жалісними розмовами – співи здебільшого на Некрасівські вірші... Коли збиралося більше публіки,

²⁹ Железнодорожное дело. Санкт-Петербург. 1914. № 1–2. С. 7.

³⁰ Труды XXXV Съезда горнопромышленников Юга России. Харьков. С. 36.

³¹ Народное хозяйство. Санкт-Петербург, 1901. Кн. VIII. С. 132.

³² Фенин А. И. Воспоминания инженера. Б. г. Часть II. URL: <https://corpus.prozhito.org/person/5811>

³³ Там само.

коли приїжджали з сусіднього заводу чи з копалень молоді люди та панночки, менше пили, не грали в карти, часто танцювали, іноді сперечалися. Вечорами, особливо взимку, багато спільно читали, влітку, прийшовши з рудника зі служби додому, займалися багато своїми садами, які росли і розквітали на очах»³⁴. Інколи з дружинами відвідували і так звані рудничні бали.

Стосовно церкви та релігії, то відмітимо загалом індивідуальне ставлення до них О. Феніна та його близьких. «Я ніколи не бачив своїх родичів та знайомих у церкві, – згадував Фенін. – Церква у житті нашого середовища духовно як би не існувала: в кращому разі зберігався обряд великих свят і виняткових подій, як вінчання, похорон, рідко говіння... Це ставлення до церкви не було її запереченням, атеїзмом – це була байдужість – релігія не зуміла міцно увійти ні в побут нашого життя, ні зайняти належне їй місце в його духовному змісті»³⁵.

Щодо політичних поглядів Олександра Феніна, то за своїми переконаннями він був монархістом. Щоправда, в роки Першої демократичної революції в Російській імперії він долучився до складу конституціоналістів-демократів. Хоча при цьому, як визнавав О. Фенін, програма цієї партії була для нього багато в чому неприйнятною, зокрема вимога запровадження загального виборчого права або створення відповідального перед Думою міністерства. Відповідно в питанні остаточного обрання партії для нього основним чинником виявилися особисті стосунки та зв'язки. Під час виборів до Державної думи у лютому 1906 р. Фенін на зборах у Луганську був обраний виборцем від кадетів³⁶. Але після завершення революції, за його власним твердженням, він «вилікувався від тяжіння до політики» і припинив своє перебування в партії Народної свободи.

Тож можна дійти висновку, що рівень політичної свідомості та політичної культури О. Феніна залишав бажати набагато кращого. Не усвідомлював він як соціально значущі і проблеми безробіття та низького рівня життя робітників. Не випадково кадетська газета «Киевская мысль», згадуючи про погляди керівництва Ради з'їздів південних гірничопромисловців, писала в 1912 р. про «убозтво політичної думки вітчизняної буржуазії»³⁷. Відповідно можна погодитись з американським дослідником А. Рібером, який у монографії «Купці та підприємці Російської імперії» зазначав, що капіталістична індустріалізація так і не породила політично зрілу буржуазію, що підприємці країни були «політично пасивною групою в російському суспільстві», які «так і не змогли звільнитися від державної опіки або власних традиційних цінностей»³⁸.

Зазначимо, що з 1907 р. О. Фенін з родиною переважно мешкав у Харкові, де архітектор Бекетов у 1909 р. побудував для нього великий двоповерховий будинок-особняк. Значні прибутки дозволили також Феніну купити маєток у Полтавському повіті.

З початком Першої світової війни Олександр Фенін став членом Харківського Військово-промислового комітету та брав участь у роботі Центрального Військово-промислового комітету в Петрограді. А в травні 1915 р. був учасником IX З'їзду представників промисловості та торгівлі Російської імперії³⁹. З 1916 р. Фенін редагував часопис спілки південних гірничопромисловців «Горнозаводское дело». На Лютневу демократичну революцію 1917 р. Фенін відреагував негативно, втім все ж намагався пристосуватися до нових реалій, які тоді запанували в суспільстві. У серпні 1917 р. він був обраний делегатом від Харківського військово-промислового комітету на Державну нараду, яка була скликана Тимчасовим урядом в Москві з метою об'єднання політичних сил колишньої імперії.

³⁴ Фенін А. И. Воспоминания инженера. С. 87.

³⁵ Фенін А. И. Воспоминания инженера. Б. г. Часть II. URL: <https://corpus.prozhito.org/person/5811>

³⁶ Фенін А. И. Воспоминания инженера. С. 164.

³⁷ Див.: *Горнозаводское дело*. Харьков. 1912. № 36. С. 5753.

³⁸ Riber A. *Merchants and Entrepreneurs in Imperial Russia*. Chapel Hill (N.C.), 1982. 496 p.

³⁹ Труды XL Съезда горнопромышленников юга России. 21–29 ноября 1915 года, Харьков, 1916. Т. 2. С. 122, 124.

Коли ж більшу частину країни поставили під свій контроль більшовики, О. Фенін та інші очільники організації гірничопромисловців Півдня вжили усіх заходів, щоб підтримати білогвардійську Добровольчу армію, яка тоді формувалася на Дону. Але в січні 1918 р. керівництво Ради з'їздів в особі М. Ф. фон Дітмара, Б. М. Соколова та О. І. Феніна затримали представники радянської влади. При цьому ув'язнені протягом півтора місяця утримувалися в залізничному вагоні на станції Харкова. Як згадував О. Фенін, «більшовицький «слідчий» пред'явив нам документи Ради (З'їзду гірничопромисловців – *О. Ш.*), які дуже нас в очах більшовиків компрометували... Справа стосувалася повагонного збору, який ми встановили для допомоги в боротьбі з революцією... Відповідний лист на місця був мною підписаний»⁴⁰. Однак через деякий час Фенін та його товариші все ж були звільнені з під варти.

Після приходу у квітні 1918 р. в Україну німців, О. Фенін у складі делегації промисловців їздив до Києва на перемовини до Ради народних міністрів УНР з вимогами змінити фінансово-економічну політику уряду. Згодом, опісля гетьманського перевороту і проголошення Української Держави, він став членом Союзу промисловців, торгівлі, фінансів і сільського господарства України. При цьому цікаво, що в цій організації Фенін підтримував тісні стосунки з одним із засновників «Братерства тарасівців» – М. М. Базькевичем. Останнього він добре знав. Адже інженер-технолог Базькевич певний час очолював у Раді з'їздів гірничопромисловців Півдня залізничний відділ. Тож, як згадував Фенін, М. Базькевич «нам багато допомагав у рік німецької окупації України ... коли вимагалася «українська мова», яку він чудово знав»⁴¹. Утім національні інтереси українців Феніна не цікавили. Не випадково у своїх мемуарах він із сарказмом писав про тогочасне «іграшкове відродження Українства». Відповідно, коли в грудні 1918 р. до влади прийшла Директорія УНР, О. І. Фенін перебрався на Дон, де обійняв посаду міністра торгівлі та промисловості в Донському уряді отамана Краснова.

Влітку 1919 р., коли частина українських етнічних теренів була захоплена Добровольчою армією генерала А. Денікіна, О. Фенін повернувся до Харкова, де відновила роботу Рада З'їзду гірничопромисловців півдня Росії. Тим паче, що після смерті М. фон Дітмара в 1919 р. він фактично виконував обов'язки голови цієї організації.

Опісля поразки білогвардійців О. Фенін разом із родиною в січні 1920 р. на англійському пароплаві евакуювався з Новоросійська до Єгипту. В цій країні протягом двох років він здійснював геологічні розвідки на узбережжі Червоного моря та на Синайському півострові. З травня 1922 р. О. Фенін мешкав у Чехословаччині. Викладав у Гірничій академії в Пшибрамі, де протягом шести років обіймав посаду декана. А з 1928 р. жив з родиною у Празі.

Водночас він не полишав громадської діяльності. Так, ще у 1923 р. О. Фенін став одним з організаторів створеного у Парижі «Об'єднання колишніх гірничопромисловців Півдня Росії»⁴². А в 1926 р. його обрано делегатом від російської еміграції в Чехословаччині на Закордонний з'їзд у Парижі. Під час проведення в СРСР у 1928 р. судового процесу з так званої Шахтинської справи, сфабрикованої органами ОДПУ, Фенін згадувався як один із закордонних замовників шкідництва на копальнях Донбасу. Додамо, що перебуваючи в еміграції, Фенін підготував низку статей з політико-економічних питань та проблем культури. Зокрема, став автором доповіді «Передвістя більшовизму в російській літературі». А в 1938 р. О. Фенін видав у Празі першу частину своїх мемуарів – «Спогади інженера».

В 1940 р., коли відзначалося 75-років від дня народження Феніна, діячі Пшибрамського Союзу гірничих інженерів у своїй вітальній промові наголошували, що вони вбачали в особі ювіляра «одного з найдостойніших діячів важкої промисловості», який «присвятив тридцять років свого життя розвитку гірничої справи»⁴³. Помер Олександр

⁴⁰ Фенін А. И. Воспоминания инженера. Б. г. Часть II. URL: <https://corpus.prozhito.org/person/5811>

⁴¹ Там само.

⁴² Голинков Д. Л. Крушение антисоветского подполья в СССР. Москва: Политиздат, 1986. Кн. 2. С. 300.

⁴³ Фенін А. И. Воспоминания инженера. Б. г. Часть II. URL: <https://corpus.prozhito.org/person/5811>

Іванович 24 січня 1944 р. Похований на Ольшанському цвинтарі Праги. Його дружина Емілія Феніна померла в березні 1953 р.

Зазначимо також, що два брати О. І. Феніна – Андрій та Леонід після революції 1917 р. залишилися в СРСР, працювали пересічними службовцями. Андрій помер у Ленінграді наприкінці 1930-х рр., а Леонід – у Москві в 1943 р.

Отже, гірничий інженер Олександр Фенін, використовуючи свої знання та вміння, зумів стати одним з яскравих представників технічної інтелігенції, який досяг вагомих успіхів у своїй діяльності в гірничій промисловості Донецького басейна в пореформену добу. Протягом багатьох років він спочатку працював на інженерних посадах, а потім виконував функції директора-розпорядника на низці вугільних рудників Донецького басейну. При цьому треба зазначити його енергійність, велику працездатність, ділову ініціативу та комерційні здібності, а також високий рівень професіоналізму. Про останнє свідчить і його перебування протягом багатьох років на посаді заступника голови Ради з'їздів гірничопромисловців Півдня і членство у складі Правління великої гірничої акціонерної компанії – Селезньовського товариства, яка на початку ХХ ст. перебувала серед найбільших постачальників палива на вугільний ринок царської Росії. Таким чином, О. Фенін, як представник топ менеджерів-промисловців, зробив свій внесок в індустріальну розбудову південноукраїнських губерній, їх економічний розвиток. Активно долучився він і до становлення гірничорятувальної служби на шахтах регіону.

Звичайно, як промисловець та як людина, Фенін мав слабкі сторони. Зокрема, можна говорити про консерватизм політичних поглядів Феніна. Не виявляв він, як і багато хто з представників ділових кіл Російської імперії, і схильності до вирішення національних проблем українського народу. Врешті-решт, постать О. І. Феніна, непересічна та суперечлива, багато в чому була характерним проявом всієї тієї суперечливої та переламної доби.

REFERENCES

1. Yekaterinoslavskaya guberniya. Vip. 3. Pamyatnaya knizhka i adres-kalendar 1903 goda / pod red. Ya. G. Gololobova [Ekaterinoslav province. Memorial book and address calendar of 1903]. Yekaterinoslav: Tipo-litogr. Gub. pravleniya, 3 (in Russian).
2. Fenin, A. I. (1938). *Vospominaniya inzhenera. K istorii obshchestvennogo i khozyaistvennogo razvitiya Rossii (1883–1906 g.g.)* [Memories of an Engineer. On the history of social and economic development of Russia (1883–1906)]. Praga: Tip. B. Bengis (in Russian).
3. Fenin, A. *Vospominaniya inzhenera* [Memories of an Engineer], II. URL: <https://corpus.prozhito.org/person/5811> (in Russian).
4. Golinkov, D. L. (1986). *Krushenie antisovetskogo podpolya v SSSR* [The collapse of the anti-Soviet underground in the USSR]. Moskva: Politizdat, Kn. 2 (in Russian).
5. Kandaurov, D. (1914). *Fabrichno-zavodskie predpriyatiya Rossiiskoi imperii (isklyuchaya Finlyandiyyu)* [Factory and plant enterprises of the Russian Empire (excluding Finland)]; pod red. F. A. Shober. Petrograd: Elektrotipografiya N. Ya. Stoykovoy (in Russian).
6. Korobkov, V. M. (1901). *Gornopromishlennii ukazatel Donetskogo basseina* [Mining directory of the Donetsk Basin]. Yspr. y dop. po 1901 hod. Kharkov: Typ.-lytohr. Zyl'berberh y synov'ia (in Russian).
7. Miedviediev, A. V. (2022). Zhyttievyyi shliakh hirnychoho inzhenera Fenina [The life path of mining engineer Fenin]. «*Staryi rudnyk*». *Istoryko-kraieznavchyi almanakh*, (1) / Red. S. P. Lukovenko. Zaporizhzhia (in Ukrainian).
8. Otzemko, O. (2021). Memuary hirnychykh inzheneriv Donetskohu Baseinu druhoi polovyny XIX – pochatku XX st.: profesiyniy aspekt [Memoirs of mining engineers of the Donetsk Basin in the second half of the 19th–early 20th centuries: professional aspect]. *Eminak: Scientific Quarterly Journal*, 2 (34), 277–287 (in Ukrainian).
9. Rykhlakov, V. (2013). Fenini – dvoryane Slobodsko-Ukrainskoi, Kharkovskoi i Yekaterinoslavskoi gubernii [The Fenins are nobles of the Slobod-Ukrainian, Kharkiv and Ekaterinoslav provinces]. *Henealohiia. Zbirka naukovykh prats* / Holova redkol. V. A. Smolii. Kyiv: VD «Prostir», (1), 211–216 (in Russian).
10. *Spisok fabrik i zavodov Rossii. Po ofitsialnim dannim fabrichnogo, podatnogo i gornogo nadzora* [List of factories and plants in Russia in 1910: according to official data from the factory, tax and mining supervision]. (1910). Moskva: Yzd. Torhovym domom L. y E. Metul' y K° (in Russian).

11. *Trudi XXV Sezda gornopromishlennikov Yuga Rossii [Proceedings of the XXV Congress of Miners of the South of Russia]* (1901). Kharkov: Typ. B. Benhysa, 2 (in Russian).
12. *Trudi XXXIII Sezda gornopromishlennikov Yuga Rossi (23 noyabrya – 12 dek. 1908 g.). 1909 [Proceedings of the XXXIII Congress of Miners of the South of Russia]* (1909). Kharkov: Tip. B. Bengisa, 1 (in Russian).
13. *Trudi XXXV sezda gornopromishlennikov yuga Rossii (23 noyabrya – 9 dek. 1910 g.) [Proceedings of the XXXV Congress of Miners of the South of Russia]* (1910). Kharkov: Typ.: B. Benhysa (in Russian).
14. *Trudi XL Sezda gornopromishlennikov yuga Rossii. 21–29 noyabrya 1915 goda [Proceedings of the XL Congress of Miners of the South of Russia]* (1916). Kharkov: Typ. B. Benhysa, 1; 2 (in Russian).

Надійшла до видання 04.02.2026.

Прийнята до друку після рецензування 10.03.2026.

DOI: 10.15421/272610

УДК 94(477.63)»1900/1917»:271.2–788.5

О. В. Бойко

*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпро, Україна
Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д. І. Яворницького,
Дніпро, Україна*

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ЗНАМЕНСЬКОГО ЖІНОЧОГО МОНАСТІРЯ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ (1903–1917)

E-mail: boyaoleg@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7402-3155>

Анотація. Стаття присвячена реконструкції історії та життєдіяльності Знаменського жіночого монастиря Катеринославської єпархії в 1903–1917 рр. **Метою** дослідження є аналіз розвитку монастиря від моменту оформлення релігійної громади в 1903 р. до радикального зламу державно-церковних відносин у 1917 р. Джерельну базу роботи становлять матеріали офіційної церковної преси, статистичні довідники початку ХХ ст. Методологічну основу становлять історико-хронологічний та історико-генетичний **методи**, що дозволили простежити чітку етапність інституційного становлення закладу: від приватної ініціативи поміщиці та заснування жіночої громади у 1903 р. до її офіційного перетворення на спільножитний монастир у 1906 р. **Результати дослідження** полягають у виправленні поширених в окремих публікаціях фактичних помилок та залученні верифікованих статистичних відомостей. Зокрема, обґрунтовано безпідставність датування появи обителі 1881 роком, що часто зустрічається в літературі внаслідок некоректного тлумачення законодавчих актів. У статті висвітлено роль фундаторки Катерини Василенко (ігумені Єлизавети), яка трансформувала родовий маєток у самодостатній духовний центр із розвинутою економічною структурою та прибутковим господарством. На основі аналізу джерел встановлено реальну чисельність насельниць, яка в передвоєнний час не перевищувала 200 осіб. Також ідентифіковано персоналії священнослужителів, які забезпечували літургійне життя. Особливу увагу приділено тому факту, що станом на 1913 р. школа та притулок при монастирі ще не функціонували. Висновки підтверджують, що Знаменська обитель була зразком «дворянського» типу монастиря, який успішно поєднував господарську автономію з активним суспільним служінням та політичною лояльністю до державного ладу.

Ключові слова: православна громада, жіноче чернецтво, ігуменя Єлизавета (Василенко), благодійність, церковна історія, Південна Україна.